

९६
१२

‘अथ’

१६
१२

ग्रन्थनामः-

“भगवद्गीता”

भद्रार्ज

कर्तृनामः-

व्यासः) vyas

विषयः

इतिहासः (वेदान)
Itihas

Bhagavat Gita

२१४

२१९

॥९॥ अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितं ॥ पर्याप्तं
त्रिदशैतेषां बलं भीष्माभिरक्षितं ॥ १० ॥ अयनेषु च सर्वेषु
यथाभागमवस्थिताः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवन्तः स
र्वे एव हि ॥ ११ ॥ संजय उवाच ॥ तस्य संजनयन् हर्षकु
रुवृक्षः पितामहः ॥ सिंहनादं विनद्योच्चैः शरैश्च दध्मौ प्रता
पवान् ॥ १२ ॥ ततः शरवाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुरवाः ॥
सहसैवाभ्यहन्यंत स शङ्खस्तुमुल्लोभावतः ॥ १३ ॥ ततः श्वे
तैर्हयैर्युक्ते महति स्यंदने स्थितौ ॥ माधवः पांडवश्चैव दि
व्यौ शरवौ प्रदध्मतुः ॥ १४ ॥ पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं ध

१६

१२

तानः काशिराजश्च वीर्यवान् ॥ पुरुजिह्वंतिभोज
 श्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ ५ ॥ युधामन्युश्च विंकांतउत्त
 मोजाश्च वीर्यवान् ॥ सोमद्रोद्रोपदेयाश्च सर्वएवमहा
 रथाः ॥ ६ ॥ अस्माकंतु विशिष्येतान्निबोधादिजोतम
 ॥ नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान् ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥ भवा
 न्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ॥ अश्वत्थामा वि
 कर्णश्च सोमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥ अन्ये च बहवः क्षत्रामद
 र्शयिक्तजीविताः ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वयुधविशारदाः

१६

१२

॥ अर्जुनोवाच ॥

पते ॥ सेनयो रूभयोर्मध्ये रथं स्थापय मे च्युत ॥ २१ ॥ यावेद
तान्निरीक्ष्य हं यो धुक्मानवस्त्रितान् ॥ कैर्मया सह यो ध
व्यमस्मिन्नरणसमुद्यमे ॥ २२ ॥ यो ह्यस्य मोनानेव द्रष्टुं ह्येत
न्न समागताः ॥ धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुधेर्धुप्रियचिकीर्षवः ॥
२३ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा द्रुपदे केशा गुडाकेशेन भार
त ॥ सेनयो रूभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमं ॥ २४ ॥ भीष्म
द्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महि क्षितां ॥ उवाच पार्थ पश्येता
नू समवेतान् कुरूनिति ॥ २५ ॥ तत्रापश्यंस्त्रितान् पार्थः पि
तृनथ पितामहान् ॥ आचार्यन्मातुलान् भ्रातृन्पुत्रान् पौत्रा

३

न्सखीस्तथा ॥ २६ ॥ श्वसुरान्सुहृदश्चैव सेनयो रूभयोर
पि ॥ तान्समीक्ष्य सकौतेयः सर्वान्बधून्वस्त्रितान् ॥ २७ ॥
रूपया परया विष्टा विषीदन्निदमब्रवीत् ॥ अर्जुन उवाच ॥
तं ॥ सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिश्रुष्यति ॥ वेपथुश्च
शरीरे मे रोमहर्षश्च जायेत ॥ २८ ॥ गांडीवैस्त्रिंशो हस्ता ह
वैव परिदह्यते ॥ न च शक्यो मय वरुणात्तं भ्रमतीव च मे मनः
॥ २९ ॥ निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ॥ न च श्रे
यानुपश्यामि हतस्वजनमाहवे ॥ ३० ॥ न कांक्षे विजयं कृष्ण

नचराज्यं सुखानि च ॥ किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जी-
 वितेन वा ॥ ३२ ॥ येषामर्थे काक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि
 च ॥ त इमे वरिष्ठता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ ३३ ॥ आ-
 चार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ॥ मातुलाः श्वसुराः पौ-
 त्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥ ३४ ॥ एतान्न हंतुमिष्टा मित्र-
 तोपि मधुसूदन ॥ अपित्रैल क्य राज्यस्य हेतोः किं नु मही-
 कृते ॥ ३५ ॥ निहय धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्यात्जनार्दन ॥
 पापमेवाश्रेयस्मान्न हतैताना ततायिनः ॥ ३६ ॥ तस्मान्ना-
 हा वयं हंतुं धार्तराष्ट्रान्संबन्धवान् ॥ स्वजनं हि कथं हत्वा सुरिव

४

नं जयः ॥ पौत्रं दध्मौ महाशूरं श्रीमकर्मविकोदरः ॥ १५ ॥
 अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ नकुलः सहदेव
 श्वसुषोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥ कौश्यश्च परमेष्वासः शिरवंडी
 च महारथः ॥ धृष्टद्युम्ना विराटश्च सायकश्चापराजितः ॥ १७ ॥
 द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ॥ सौमद्रं महाबाहुः शं-
 खानूदध्मुः पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥ सद्यो धार्तराष्ट्रानां हृदयानि
 व्यदारयत ॥ नमश्च पृथिवीचैव तु मुलौ व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥ अ-
 थ व्यवस्थितान् दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कैपि ध्वजः ॥ प्रवृत्तं राख्यं सं-
 पाते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥ २० ॥ हृषीकेश तदा वाक्यमिदमाह मही

सि॥३०॥ स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि॥ ध
र्माधि युष्माद्धेयोन्यतस्त्वयस्य न विद्यते॥३१॥ यद
दद्याच्चोपपन्नस्य गर्गद्वारमपावृतं॥ सुरिव नः क्षत्रि
याः पार्थलभं ते युधमीदृशं॥३२॥ अथ चेत्तुमिमं धर्मं
संग्रामं न करिष्यसि॥ ततः स्वधर्मकीर्तिं च हितापा
पमवाप्स्यसि॥३३॥ अकीर्तिं चापि भूतानि कथयि

ष्यंति ते व्यगा॥ संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादति
रिच्यते॥३४॥ भयाद्रणादुपरतं मस्यंते त्वां महारथाः
॥ येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवं॥३५॥ अ
वाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिताः॥ निंदंतस्त
व सामर्थ्यं ततो दुःस्वतरं नुकिं॥३६॥ हतो वा प्राप्स्यसि

स्वर्ग्यजितावाभोक्ष्यसेम ही ॥ तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय यु
धायरुत निश्चयः ॥ ३७ ॥ सुखदुःखे समे कृत्वा लाभाला
भौजयाजयौ ॥ ततो युधाय युज्यस्व नैनं पापमवाप्स्यसि
॥ ३८ ॥ एषा ते विहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे विमांश्रणु ॥ बुध्या यु
क्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥ नेहा भिक्कमना शो
क्ति प्रसूवा यो न विद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्राय ते म
हताभयात् ॥ ४० ॥ व्यवसायात्मिका बुद्धि

१०

यं वामन्यसे मृतं ॥ तथा पितृं महाबाहो नैनं शोचि तु मह
सि ॥ २६ ॥ ज्ञातस्य हि ध्रुवो मृगुध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥ तस्मा
दपरिहार्ये न त्वं शोचि तु महसि ॥ २७ ॥ अव्यक्तादीनि भू
तानि व्यक्तमध्यानि भारत ॥ अव्यक्तनिधुनान्येव तत्र का
परिवेदना ॥ २८ ॥ आश्चर्यविप्रश्नयतिकश्चिदेन माश्चर्यव
द्ब्रूतितथैव चान्यः ॥ आश्चर्यवच्चैनमन्यः श्रेणातिश्रुता
प्येनं वेदनैव कश्चित् ॥ २९ ॥ देहीनियमवध्यायं देहे स
र्वस्य भारत ॥ तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचि तु मह

११

ती

निश्च

लहेतुर्भूमतिसंगोस्वकर्मणि॥४७॥योगास्यःकुरुकर्मणि संगंयत्काधनंज
 य॥सिद्धासिद्धोसमोभूतासमवयोगुच्यते॥४८॥द्वेराखवरकर्मबुद्धिये
 गाहनंजया॥बुद्धौशाराणामन्विचन्कपराणःफलहेतवः॥४९॥बुद्धियुक्तोजहा
 ॥हुतुभेसुकृतदुष्टते॥तस्माद्योगाययुज्यस्वयोगःकर्मसुकौशलं॥५०॥कर्म
 जंबुद्धियुक्ताहिफलंयत्कामनीषिणः॥जन्मबंधविनिर्मुक्ताःपदंगंधंयनामये॥
 ॥५१॥ब्रह्मतेमोहकलिलंबुद्धिर्स्थिरिष्यति॥तदागंतसिनिर्वदंश्रोतव्यस्य
 तस्यच॥५२॥श्रुतिविप्रतिपन्नतेयदास्यास्यतिनिश्चला॥समाधावचलाबु

द्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि॥५३॥अर्जुनउवाच॥स्थितःप्रज्ञस्यकाभाषासमा
 धिस्थस्यवेशाव॥स्थितधीःकिंप्रभाषेतकिमासीत्तत्रज्ञतकि॥५४॥श्रीभगवा
 नुवाच॥प्रज्ञहंतियदाकामान्सर्वान्यार्थमनोगतान्॥आत्मन्येवात्मनस्तुष्टंस्थि
 तप्रज्ञःस्तदेच्यते॥५५॥दुःखेष्वनुद्विग्नमनाःसुखेषुविगतस्पृहः॥वीतरागभ
 यक्रोधःस्थितधीर्मुनिरुच्यते॥५६॥यःसर्वज्ञानमिमेहस्ततस्वाय्यशुभाशुभं॥
 नाभिर्नदतिनद्वष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥५७॥यदासेहतेवायंकूर्मोर्गाभिर्
 सर्वशः॥इन्द्रियाणीन्द्रियार्थभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥५८॥विषयाविनिवर्त

ते निराहारस्य देहिनः ॥ रसवर्जं रसोप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ६१ ॥ यत्ततो ह्य
 पिकौ ते यपुस्यस्य विपश्चितः ॥ इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥ ६२ ॥
 तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्सरः ॥ वशो ह्यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा
 तिष्ठति ॥ ६३ ॥ ध्यायतो विषयानुसंगस्तेषूपजायते ॥ संगस्तसंजायते का
 मः कामाक्रोधो भिजायते ॥ ६४ ॥ क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
 स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिर्नाशो बुद्धिनाश आत्मसायति ॥ ६५ ॥ रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषया
 निर्दिश्येश्वरम् ॥ आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ६६ ॥ प्रसादे सर्व

रे केह कुरु नंदन ॥ बहुशास्त्राद्यनंताश्च बुद्धयो व्यवसायिनां ॥ ४१ ॥ यामि
 मां पुष्पितं च चंपवदं त्यद्विपश्चितः ॥ वेदवाटरताः पार्थनान्यदस्तीति कुरु दिनः ॥ ४२ ॥
 कामात्मानः स्वर्गपराजन्मकर्मफलप्रदा ॥ क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥
 ॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहतचेतसां ॥ व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधी
 यते ॥ ४४ ॥ त्रैगुण्यविषया वेदानि त्रैगुण्ये भवार्जुना ॥ निर्द्वैतमित्यसत्त्वस्थो निर्यो
 गक्षेम आत्मवान् ॥ ४५ ॥ यावानर्थं उदपानेन सर्तः संसृजते तदेकं ॥ तावान् सर्वेषु वेदे
 शु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ४६ ॥ कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ॥ मा कर्मफलं

सांख्ये गौण्ये बालप्रवर्तनपंडिताः॥ एकमप्यस्थितः सम्यग्भूयो
 विदतेयः॥३॥ यत्सांख्ये प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते॥ एकं सांख्यं च यो
 गं च यः पश्यति स पश्यति॥४॥ सन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः॥
 योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न विरेणाधिगच्छति॥५॥ योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजि
 तात्मा जितेन्द्रियः सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते॥६॥ नैव किंचि
 त्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित्॥ पश्यन् शृण्वन् जिघ्रन् भ्रमन् राक्षन् स्वप
 नन् च मनः॥७॥ प्रलपन् विसृजन् गर्हन् कुर्वन् निमिषन् नपि॥ इन्द्रियाणं

२९
 सूत्रं

द्वियार्थेषु वर्तते इति धारयन्॥८॥ ब्रह्मण्यध्यायः कर्त्तव्यः सांख्यसंगं त्यक्त्वा करोति
 यः॥ लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवोभसा॥९॥ कामैर्मनसा बुद्ध्या केवलै
 रिन्द्रियैरपि॥ योगिनः कर्म कुर्वन्तिसंगं त्यक्त्वा ममद्वये॥१०॥ युक्तं कर्म फ
 लं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकी॥ अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते॥
 ॥११॥ सर्वकर्मणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी॥ नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्व
 न्नकारयः॥१२॥ न कर्त्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः॥ न कर्मफलसंय
 गं स्वभावमुप्रवर्तते॥१३॥ नास्ते कस्य चित्पापं न चैव सुकृतं विभुः॥ अज्ञाने

नावृतं ज्ञानं तेन मुमुक्षुर्निजं जवः ॥१५॥ ज्ञानेनैकतुल्यं ज्ञानं येषां नाशितमात्म
नः ॥ तेषां सादृश्यवद् ज्ञानं प्रकाशयति सत्यं ॥१६॥ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्नि
ष्ठास्तत्परायणाः ॥ गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्दुतकल्मषाः ॥१७॥ विद्याविन
यसंपन्ने ब्राह्मणो गविहसिनी ॥ शुनी चैव स्वपाके च पंडिताः समर्शिनः ॥१८॥
इहैव तेर्जितः समर्तयेषां सम्ये स्थितं मनः ॥ निदर्शयेद्दिसमं ब्रतं तस्माद्ब्रह्मलि
प्ते स्थिताः ॥१९॥ न प्रहृष्येत्सुखं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियं ॥ स्थिरबुद्धिरसं
मृदो ब्रह्मविद्ब्रह्मलि स्थितः ॥२०॥ बाह्यस्यार्थं संक्रामा विंदत्यात्मनियमु

दा

२२ स

ति धनं जया ॥२१॥ तस्मादज्ञानसंभूतं ह्येतत्संशयसिनात्मनः ॥ द्वावैतौ संशयौ
योगात्मानिष्ठौ तिष्ठे भारत ॥२२॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्या
या योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥२३॥
अर्जुन उवाच ॥ संन्यासं कर्मणाम् कुरुपुनर्योगं च संशसि ॥ यच्छ्रेयान्नयैरेकां
तमे ब्रह्मि सुनिश्चितं ॥२४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रे
यसकरोतु ॥ तयोस्तु कर्मसंन्यासस्तु कर्मयोगो विशिष्यते ॥२५॥ ज्ञेयः स नित्य
संन्यासः प्रानद्वैष्टिको ह्यसि ॥ निर्द्वैदो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥२६॥

बाह्यं च सुखं चैवंतरे भवेत् ॥ प्राणायामौ समौ ब्रह्मनाभ्यंतरचारितौ ॥ २१ ॥
 यत इन्द्रियमनो बुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेशाभयक्रोधो यः सदा मुक्त
 एव सः ॥ २२ ॥ भोक्ता रयज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरः ॥ सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञा
 त्वा मां शान्तिमुच्यते ॥ २३ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
 योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे संन्यासयोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ २४ ॥
 श्रीभगवानुवाच ॥ अनाम्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ॥ स संन्या
 सी च योगी च न निरग्रिर्न चाक्रियः ॥ १ ॥ यं संन्यासमिति प्राहुर्योगिनो विद्वि

योगादुत्पद्यते संन्यास इति चेन्न ॥ १ ॥

पांडव ॥ न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥ आरुरुक्षोर्मुनिर्यो
 गं कर्म काराणमुच्यते ॥ यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्व नुषज्जते ॥ ३ ॥ सर्व
 संकल्पसंन्यासी योगी रुढस्तदेच्यते ॥ उद्धरेदात्मनात्मानं तत्मानमवसाद
 येत् ॥ ४ ॥ आत्मैव ज्ञात्मानो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ बंधुरात्मा मनस्त
 स्य येनात्मैवात्मना जितः ॥ ५ ॥ अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥
 जित्वात्मानं प्रशान्तं सैरमात्मा समाहितः ॥ ६ ॥ शीतोत्प्लवङ्गश्चेष्टितया
 मानापमानयोः ॥ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ॥ ७ ॥ युक्त

इत्युच्यते योगीसमलोष्टाश्मकोचनः॥ सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थ
 द्वेषबन्धुषु॥ ८॥ साधुघपिचपापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते॥ योगीयुजित
 सततमात्मानं रहसि स्थितः॥ ९॥ एकाकीयतचित्तात्मा निराङ्गरियरियं
 हः॥ शुचौ देशे प्राणिनां स्थिरमासममस्मनः॥ १०॥ नात्युच्छिन्ननातिनी
 चंचला स्निग्धकुशोत्तरा॥ तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः॥ ११॥ उप
 विश्यासनेयं युज्याद्योगमात्मविशुद्धये॥ समं कायशिरोग्रीवं धारयन्
 चतुर्लङ्घ्यः॥ १२॥ संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्पर्शं दिशश्चानवलोकयन्॥ प्रसाता

खं॥ स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते॥ १३॥ ये हि संस्पर्शजा भोगा
 दुःखयोनय एव ते॥ आप्तवन्त कौन्तेय न ते सुखमते बुधः॥ १४॥ शक्नोतीहै
 व यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात्॥ कामक्रोधोद्वेगं स युक्तः स सुखी नि
 रः॥ १५॥ यो न्नः सुखेन रागमत्तया तज्ज्योतिरेव यः॥ स योगी ब्रह्मनिर्वाणं
 ब्रह्मभूतोधिगच्छति॥ १६॥ लभते ब्रह्मनिर्वाणमवयः क्षीणकल्मषाः॥ वि
 न्नैर्द्वेषा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः॥ १७॥ कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यत
 चेतसां॥ अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मना॥ १८॥ स्पर्शान् कृत्वा बहि

दुष्प्रतिनो मूढः प्रपद्यते नराधमाः॥ मायया पहतज्ञाना आसुरं भावमा-
 प्रिताः॥१९॥ चतुर्विधा भजंते मोक्षज्ञाः सुप्रतिनोऽर्जुन॥ अतो जिज्ञासु-
 र्ग्राही ज्ञानी च भरतर्षभ॥१९॥ तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एक भक्तिर्विशिष्य-
 ते॥ प्रियो हि ज्ञानिनो यथर्महं स च मम प्रियः॥१९॥ उदाराः सर्व एव ते ज्ञा-
 नी तास्मै व मे मतं॥ आस्थितः सहियुक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिं॥१९॥
 बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते॥ वासुदेवः सर्वमिदं मामाहात्म-
 सुदुर्लभः॥१९॥ कामैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्ते न्य देवताः॥ तं तं नियममा-

स्थायप्रवृत्त्या नियताः स्वया॥२०॥ यो योथां योतनुं भक्तः श्रद्धया चितुमि-
 शति॥ तस्य तस्य च लोभं श्रद्धां तामेव विदधाम्यहं॥२०॥ स तयोः श्रद्धया युक्ता
 स स्यात्साधनमीहते॥ लभते च ततः कामान्नयेव विहितान् हितान्॥२१॥
 अंतर्वतु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसं॥ देवान् देवयज्ञो यांति भद्रं कार्यं नृ-
 णामपि॥२१॥ अव्यक्तं व्यक्तं च न मन्यंते मामुबुद्धयः॥ परं भावमज्ञानं तो-
 ममाव्ययमनुत्तमं॥२१॥ नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमाया समावृतः॥ मूढो
 यं नाभिजानाति लोको मामाजमव्ययं॥२१॥ वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि

३०

निवार्जुन॥ भविष्यो गीतं भूतानि मां तु वेद न कश्चन॥ २४॥ इच्छा द्वेषः
 मुद्येन द्वंद्वमोहेन भारत॥ सर्वभूतानि सं मोहं सर्गे यांति परं तप॥ २५॥ येषां
 हं जगते पापं जनानां पुण्यकर्मणां॥ ते द्वंद्वमोहं निर्मुक्ता भजंते मां हृदयतः॥
 २६॥ जगत्सर्गमोहाय मामाश्रित्य यतंति मे॥ ते ब्रह्म तद्विदुः ब्रह्म सध्या
 संकर्मचारिणः॥ २७॥ साधिभूता विदेवं मां साधियज्ञं च ये विदुः॥ प्रयाण
 कालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः॥ २८॥ इति श्री भगवद्गीतासु नवमोऽध्यायः
 ह्यविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्त

३०

जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मितपस्विषु॥ २९॥ बीजं मां सर्वभूतानां वि
 द्विपार्थ सनातनं॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मिते जले जस्विनामहं॥ ३०॥ बलं च
 लवतं चाहं कामरागविवर्जितं॥ धर्मा विरूढो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्ष
 भ॥ ३१॥ ये चैव सात्विकाभावाराजसास्तामसाश्च ये॥ मत्तुल्ये वेति तानि
 द्विनस्त्वहं तेषु ते मयि॥ ३२॥ त्रिभिर्गुणमये भवैरेभिः सर्वमिदं जगत्॥
 मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययं॥ ३३॥ देवीत्येषा गुणमयी
 मम माया दुरत्यया॥ मामेव प्रपद्यंते मायासेतान्तरंति ते॥ ३४॥ न मां

भावस्य जयंते कलेवरं ॥ तंतमेवैति कौतेय सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥ त
 स्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मरयुच्च ॥ मय्यर्पितमनो बुद्धिर्मा मे वैष्य
 स्य संशयः ॥ ७ ॥ अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसानान्यगामिना ॥ परमुत्तमं
 दिव्यं याति पार्थानुचितयेत् ॥ ८ ॥ कविपुराणमनुशासितारमणारणीयो
 समनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्य धातारमक्षिरूपमादित्यवर्गो तमसः परस्तात्
 ॥ ९ ॥ प्रयानकाले मनसा चलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ॥ भ्रूवोर्म
 ध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् तत्परं पुरुषमुपैति दिव्यं ॥ १० ॥ यदक्षरं वेदवि

दो वदंति विशंतियद्यतयो वीतरागाः ॥ यदि ह्यतो ब्रह्मचर्यं चरति तत्ते यद
 संग्रहेण वेप्रेसे ॥ ११ ॥ सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ॥ मूर्ध्नि ध्या
 यात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणं ॥ १२ ॥ ॐ ह्रीं क्लीं नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 मनुस्मरन् ॥ यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिं ॥ १३ ॥ अनन्यचेताः
 सततं यो मां स्मरति त्वित्यशः ॥ तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥
 ॥ १४ ॥ मामुपेत्य पुनर्जन्म दुर्बलं यमशां च तं ॥ न भवन्ति महात्मानः संसि
 दि परमां गतः ॥ १५ ॥ आ ब्रह्म भुवना लोकान् पुरावर्तिनोऽर्जुन ॥ मामुपे

७२

त्यतुकौतेयपुनर्जन्मनविद्यते ॥१६॥ सहस्रं गुर्यंतमहर्ष्यं ब्रह्मगोवि
 दुः ॥ रात्रियुगसहस्रांतांते दोराव विदो जनाः ॥१७॥ अव्यक्ताव्यक्तयः सर्वाः प्र
 भवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तं शिक्ते ॥१८॥ भूतग्रन्थस
 रवायं भूताभूता प्रलीयन्ते ॥ रात्र्यागमे वशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥१९॥ य
 रस्तस्मात्तु भावो न्योव्यक्ते व्यक्तास्तनातनः ॥ यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न वि
 नश्यति ॥२०॥ अव्यक्तो ह्यस्युक्तस्तमाहुः परमांगतिः ॥ ये प्राप्य न निव
 र्त्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥२१॥ पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥ यः

७२

मो ध्यायः ॥१॥ अर्जुन उवाच ॥ किं तद्ब्रु किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्त
 म ॥ अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥१॥ अधियज्ञः कथं को वदे
 हेस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयागा काले च कथं ज्ञेयो सिनियतात्मभिः ॥२॥ श्री
 भगवानुवाच ॥ अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावो ध्यातुमुच्यते ॥ भूतभावोद्भव
 को विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥३॥ अधिभूतं सरोभावः पुरुषश्चाधिदैवतं ॥
 अधियज्ञो ह्यमेवात्र देहदेहभूतांबर ॥४॥ अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्ता
 कलेवरं ॥ यः प्रयातिसमद्भावं याति नास्ति च संशयः ॥५॥ यं यं वापि स्मरन्

७२

लभंते ॥ २१ ॥ अनन्यास्मिन्तंते मोयेजनाः पर्युपासते ॥ तेषां नित्याभियुक्ता
 नायोगक्षेमं वहाम्यहं ॥ २२ ॥ येऽप्यन्यदेवताभक्त्यजं तैश्च दद्यान्विताः ॥ ते
 पि मामेव कौंतेय यजंत्या देवि पूर्वकाः ॥ २३ ॥ अहं हि सर्वज्ञानं भोक्ता च प्र
 भुरेव च ॥ न तु मामभिजानंति तत्त्वेनातस्त्वं तिते ॥ २४ ॥ यांति देवव्रता दे
 वान्पितृन्पुत्रांति पितृव्रताः ॥ भूतानि यांति भूतेभ्यः यांति प्राद्याजिनोऽपि
 मां ॥ २५ ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥ तदहं भक्त्युपहृतम
 श्नामि प्रियतामनः ॥ २६ ॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥

यत्नपश्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणं ॥ २७ ॥ शुभाशुभफलैरेवं मोक्षसे क
 र्मबन्धनैः ॥ सन्यासयोगयुक्तास्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २८ ॥ समाहं सर्वभू
 तेषु न मे द्वेष्योऽस्मि न प्रियः ॥ ये भजंतितु मां भक्त्या मयिते ते पुत्राश्च ह ॥ २९ ॥ अ
 पि चेत्सुदुराचरो भजते मामनन्यभाक् ॥ साधुरेव समंततः सम्यग्यवसि
 तो हि सः ॥ ३० ॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा श्रद्धांति निगच्छति ॥ कौंतेय प्रतिजा
 न्मीह न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ३१ ॥ मां हि पार्थ व्यथयिष्येऽपि स्युः पापयोनयः
 ॥ त्रियो वैश्यास्तथ शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिं ॥ ३२ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणाः पुराणा

भक्ताराजर्षयस्तथा॥ अतिसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व मां॥ ३३॥ म
 ननाभवमद्रकोमघाजीमां नमस्कृत॥ मामेवैतसियुक्तैवमात्मानं मयरा
 यण॥ ३४॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्री
 कृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः॥ ११॥ श्रीभ
 गवानुवच॥ भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः॥ यत्ते हं प्रियमाणा
 यवक्षामि हितकाम्यया॥ १॥ न मे विदुः सुरगणाः प्रभवन्महर्षयः॥ अ
 हुमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः॥ २॥ यो मामजमनादिंच वेतिलोक

मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतं॥ ३६॥ पिताहमस्य जगतो माता धरा
 पितामहः॥ वेद्यं पवित्रमोकारं क्रक्सामयजुरेव च॥ ३७॥ गतिं भर्तृ प्रभुः स
 क्षीनिवासः शरणं सुहृत्॥ प्रभवः प्रलयस्थानं निधानं बीजमव्ययं॥ ३८॥ तथा
 म्यहमहं वर्धयिष्ये गृह्णाम्युत्सृजामि च॥ अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन॥ ३९॥
 त्रैविद्यामो सोमपाः पूतपायैश्चैरिष्वत्स्वर्गं प्रति प्रार्थयन्ते॥ तेषु रायमासाद्य सुरे
 इलोकमश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान्॥ ४०॥ तैस्तं दुष्कास्वलोकं विशालं क्षी
 रापुरेयमस्य लोकं विशन्ति॥ एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गता गतं कामकामा

कथयतश्चमो नित्यं तुष्पं तिचरं मंतिच ॥१०॥ तेषां सततं युक्तानां भजतं
 प्रीतिपूर्वकं ॥ ददाति बुद्धिं योगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥११॥ तेषां मेवानुक्
 पार्थ महमज्ञानजं तमः ॥ नाशायाम्यात्मभावस्यो ज्ञानदीपेन भासता ॥
 ॥११॥ अर्जुन उवाच ॥ परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ॥ पुरुषं शश्व
 तं दिव्यमादिदेवमज्ञविभुं ॥१२॥ आहुस्वामृषयः सर्वदेवर्षिर्नारदस्त
 था ॥ आसितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥१३॥ सर्वमेतदृतं म
 न्येयमावदसि केशव ॥ न हिते भगवन् व्यक्तिं विदुर्देवानदानवाः ॥१४॥

स्वयमेवात्मना तानवेद्यत्वं पुरुषोत्तम ॥ भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्प
 ते ॥१५॥ वक्तुमर्हस्य शेषेण दिव्यात्मा विभूतयः ॥ यो भिर्विभूतिभिर्लो
 कानिमांस्तं व्याप्य तिष्ठति ॥१६॥ कथं विद्यामहं योगिस्त्वं सदा परिचि
 तयन् ॥ केषु केषु च भावेषु चिंत्योऽसि भगवन्मया ॥१७॥ विस्मरेण आत्मना यो
 गं विभूतिं च जनाह्वन ॥ भूयः कथयतु सिर्हि शृण्वतो नास्ति मे मृतं ॥१८॥ श्री
 भगवानुवाच ॥ हंत ते कथयिष्यामि दिव्यात्मा विभूतयः ॥ प्राधान्यतः
 कुरु श्रेष्ठ नास्यं तो वित्तरस्य मे ॥१९॥ अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूतेश

यस्थितः॥ अहमादिश्चमध्यं च भूतानां मत एव च॥ २०॥ आदित्यानां महं
 विसृज्योतिषां रविं शुभान्॥ मरीचिर्मरुतां मस्मिन्संज्ञाणामहं राशी॥ २१॥
 वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानां मस्मिन्वासवः॥ इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानां
 मस्मिन्चेतनं॥ २२॥ रुद्राणां शंकरश्चास्मि वितेशो यक्षराक्षसां॥ वसूनां पाव
 कश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहं॥ २३॥ पुरोधसां च मुख्यं नादिहि पार्यवृह
 स्यति॥ सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः॥ २४॥ महर्षिणां भृगुरहं गि
 रा मस्म्येकमक्षरं॥ यज्ञानां जययज्ञोऽस्मि स्या वराणां हिमस्तयः॥ २५॥ अ

महेश्वरं॥ असंमूढः समर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ २॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः
 समासत्यंदमः शमः॥ सुरबंदुः खंभो भावो भयं च भयमेव च॥ ४॥ अपहंसा
 समता तुष्टिस्तपोदानं यशो यशः॥ भवंति भावा भूतानां मत एव एयं विधाः
 ॥ ५॥ महर्षयः सप्त पूर्वचत्वारो मनवस्तथा॥ मद्रा वामान साजाता एषां लो
 क इमाः प्रजाः॥ ६॥ एतां विभूतियोगं च मम ये वेदितस्ततः॥ सो विक्लं पेन ये गो
 न युज्यन्ते नात्र संशयः॥ ७॥ अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते॥ इति मत्वा
 मजंते मां बुधा भावसमन्विताः॥ ८॥ मन्विता मद्रत प्राणा बोधयंतः परस्परं॥

वामिष्यमियं देवमनंतं विश्वतोमुखं ॥ १९॥ दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युग
पडुक्षिता ॥ यदि भाः सहस्री सा स्याद्वासस्तस्य महात्मनः ॥ १९॥ तत्रैकस्थं
जगत्सहस्रं प्रविभक्तमनेकधा ॥ अपश्य देवदेवस्य शरीरं पांडवस्तदा ॥ १९॥
ततः सविस्मया विष्टो हृष्टो रामा धनं जयः ॥ परां मयि शिरसां देवं वृत्तां जलिर
भाषत ॥ १९॥ अर्जुन उवाच ॥ पश्यामि देवांस्तव देवदेहे सर्वं स्तथा भूतवि
शेषसंघान् ॥ ब्रह्माणामीरां कमलासनस्थं मूर्धंश्चि स कीतुरागंश्च ॥ १९॥
॥ १९॥ अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि तं सर्वतो नतस्थं ॥ नान्तं न मध्यं

न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपं ॥ १९॥ किरीटिनं गदितं चक्रिणं
चेतजो राशिं सर्वतो दीप्तिमंतं ॥ पश्यामि तं दुर्निरीक्षं समता दीप्तिमंतं ॥ १९॥
तिमप्रमेयं ॥ १९॥ तमक्षरं परमं वेदितव्यं तमस्य विश्वस्य परं निधानं ॥ तम
व्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषोत्तमो मे ॥ १९॥ अनादि मध्यं तम
नंतवीर्यं मनंतबाहुं शशिसूर्यभवे ॥ पश्यामि तं दीप्तिमंतं शर्वकं स्वतेज
सा विश्वमिदं तपंतं ॥ १९॥ द्वाबाह्वयोरिदं मंतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च स
र्वं ॥ दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तं देहं लोकत्रयं प्रपद्यितं महात्मन् ॥ २०॥ असीति

वांसुरसंधाविशंति केचिद्विज्ञाताः प्राञ्जलयोगगताः। स्वस्तीयुक्तामहर्षि-
 सिद्धसंधाः स्तुवंति त्वां सतिभिः पुष्कलाभिः ॥ २५ ॥ रुद्रादित्यावसवो ये च सा-
 ध्याविश्वेधिनो मरुतः श्रौषापाश्च ॥ गंधर्वयक्षाः सुरसिद्धसंधावीक्ष्यंते त्वां वि-
 स्मिताश्चैव सर्वे ॥ २६ ॥ रूपं महते बहुवक्त्रं महामाहो बहुबाहू रूपोद ॥
 बहुदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथामुं ॥ २७ ॥ नभः सुरादी-
 स मनेकवर्गा व्यातानर्नदीसविशाले नवी ॥ दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथिताः ॥ २८ ॥
 धृतिर्न विदामि दामं च विलो ॥ २९ ॥ दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वा वका-

व्यानिनानावर्गास्तीति च ॥ ३० ॥ पश्यादित्यान्सूनुं रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ॥
 बहून्पुष्टपुष्पाणि यश्याश्चर्याणि भारत ॥ ३१ ॥ इहैकस्थं जगत्स्मरन् ॥ ३२ ॥
 सचराचरं ॥ मम देहगुडावेशयच्चान्यद्रष्टुमिच्छसि ॥ ३३ ॥ न तु मंदाक्ष्यसे द्र-
 ष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥ दिव्यं दृष्टुमिच्छेन्ननुः पश्य मे योगमैश्वरं ॥ ३४ ॥ स जय उ-
 वाच ॥ एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरं हृदि ॥ दर्शयामास पार्थाय परमं
 रूपमैश्वरं ॥ ३५ ॥ अनेकवक्त्रं नयनमनेकाद्रुतदर्शनं ॥ अनेकदिव्याभरणां
 दिव्यानेकोद्युतायुधं ॥ ३६ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनं ॥ स

शायविशंतिलोकास्तवापिक्काणिमहद्वेगाः॥२१॥लेलिह्येस्यसमानः
 समंलोकान्ममयाचक्षेर्ज्वलद्भिः॥तेजोभिरापूज्यजगत्समग्रंभासस्तवो
 ग्राःप्रतपंतिविलो॥२०॥आख्याहिमेकोभवानुयुक्तोऽहोस्तुतेदेववर
 प्रसीद॥विज्ञातुमिच्छामिभवंतमाद्यंनहिप्रजानामितवप्रवृत्तिः॥२१॥श्री
 भगवानुवाच॥कालोऽस्मिन्लोकस्यवत्सर्वदेवलोकांसमाहर्तुमिहप्रवृत्तः॥
 ऋतेपिहानभविष्यंतिसर्वेयवस्थिताःप्रत्यनीकेषुयोधाः॥२२॥तस्मान्न
 मुत्तिष्ठयशोलभस्यजिह्वाशत्रून्भुंक्ष्वराज्यंसमृद्धं॥मयैवैतेनिहताःपू

र्वमेवनिमित्तमज्ञंभवसव्यसाचिन॥२३॥द्रोणांचभीष्मंचजयद्रथंचकर्ण
 तथान्यानपियोधवीरान्॥मयाहतास्तंजहिमाव्यथिष्टायुधस्वजेतासि
 रोसपत्नान्॥२४॥संजयउवाच॥एतद्युवाकचनंकेवावस्यद्वतांजलिर्वे
 यमानःकिरीटी॥नमस्तुवाभूयएवाहवत्संसगद्गदंभीतभीतःप्रणम्य॥
 ॥२५॥अर्जुनउवाच॥स्थानेहृषीकेशतेवप्रकीर्त्याजगत्सहृष्यस्यनुरज्यते
 च॥सांसिभीतानिदिशोद्वंतिर्बर्तमानस्तत्त्वसिद्धसंघाः॥२६॥कस्मा
 द्भतेननमेरुमहात्मनरागीयसेब्रह्मणेय्यादिकर्त्री॥अनंतदेवेराजगद्भि

वासवमहारांसदसत्परं यत् ॥ ३१ ॥ त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वम
 स्थित्वस्य परं निधानं ॥ वेतासि वेद्यं च परं च धाम त्वया तत्तं विश्वमनंतं
 रूपं ॥ ३२ ॥ वायुर्मोघिर्वरुणाः शशंकः प्रजापतिस्तं प्रपितामहम् ॥
 नमो नमस्ते तस्य हस्तं हस्तः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ ३३ ॥ नमः पु
 रस्तादथ पृथक्ते नमोऽस्तुते सर्वत एव सर्व ॥ अनंतवीर्यामितविक्र
 मस्तु सर्वसमाप्नोषितोऽसि सर्व ॥ ३४ ॥ सर्वेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे
 लहेयादवहे सवेति ॥ अजानतामहिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्राप्ये

लानलसन्निभानि ॥ दिशो न जाने नलभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवा
 स ॥ ३५ ॥ अमी चत्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहेवावनिपालसंघैः ॥ मीमा
 द्राणः सतपुत्रस्तथासौ सहास्मदीयैरपियोधे मुखैः ॥ ३६ ॥ वक्राणि ते सर
 माणा विदोति हंष्ट्राकरालानि भयानिकानि ॥ केचिद्विलयादशानांतरेषु
 सदृश्यं ते चरितैस्तमंगैः ॥ ३७ ॥ यथानदीनां बहवो बुवेगाः समुद्रमेवा
 भिमुखाद्वन्ति ॥ तथा तवामीनरलोकवीरा विशोति वक्राण्यभि विज्वलन्ति ॥
 ॥ ३८ ॥ यथा प्रदीपं ज्वलन्मं यतंगा विशोति नारायणसमूहवेगाः ॥ तथैव न

५९ तिभारत॥३४॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा॥ भूतप्रवृत्तिमोक्षं
च ये विदुर्यंति ते परं॥३५॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञनिर्देशयोगो नाम त्रयोदशो
ध्यायः॥१३॥ श्रीभगवानुवाच॥ परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्त-
मं॥ यज्ञास्त्रासु नयः सर्वे परां सिद्धिं मे तो गताः॥१॥ इदं ज्ञानमुपाश्रित्य म-
म साधर्म्यमागताः॥ सर्गे पि नोपजायंते प्रलये न व्यथंति च॥२॥ मम
योनिर्महद्ब्रह्मतस्मिन् गर्भं दधान्यहं॥ संभवः सर्वभूतानां ततो भवति

५९ भारत॥३॥ सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्तयः संभवन्ति याः॥ तासां ब्रह्म महद्यो-
निरहं बीजप्रदः पिता॥४॥ सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिः संभवाः॥ नि-
बध्नन्ति महाबाहो देहे देहि नमव्ययं॥५॥ सत्त्वं सर्वं निर्मलं तत्प्रकाशं
कमलमयं॥ सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ॥६॥ रजो रागात्म-
कं विद्धि तृष्णासंगं समुद्रवं॥ तन्निबध्नाति कौंतेय कर्मसंगेन देहिनां॥७॥
तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनां॥ प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्ना-
ति भारत॥८॥ सत्त्वं सुखे सजयति रजः कर्मणि भारत॥ ज्ञानमावस्यतु तमः

५२

१६
१२

प्रमादे संजययुत ॥ ८॥ रजस्तमश्चाभिभूयः सत्वं भवति भारत ॥ रजः सत्वं
 मथैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ ९० ॥ सर्वदारेषु देहे स्मिन् प्रकाश उपायते ॥ ज्ञानं
 यदा तदा विद्या द्विवृद्धं सत्त्वं मित्युत ॥ ९१ ॥ लोभः प्रवृत्तिरारंभः कर्मणा मशमः
 स्पृहा ॥ रजस्येता निजायंते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ ९२ ॥ अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्र
 मादो मोह एव च ॥ तमस्येता निजायंते विवृद्धे कुरुनंदन ॥ ९३ ॥ यदा सत्त्वं प्रवृद्धं तु
 प्रलयं याति देहभृत् ॥ तदा तमविदालोकानमलान् प्रतिपद्यते ॥ ९४ ॥ रजसि
 प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ॥ तथा प्रलीनस्तमसि मूढो निर्गुण जायते ॥ ९५ ॥

१६

१२

५२

५२

न हि सर्वत्र समवस्थित मीश्वरं ॥ न हि न स्यात्समात्मानं ततो याति परं
 गतिं ॥ ११ ॥ प्रब्रूयेव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ॥ यः पश्यति तथात्मा
 नमकर्तारं स पश्यति ॥ १२ ॥ यदा भूत एतच्छुभमेकस्य मनुष्यस्य ॥ तत ए
 व च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ १३ ॥ अनादि सान्निर्गुणात्मा स्वरमात्मा य
 मव्ययः ॥ शरीरस्थोऽपि कैतेय न करोति न लिप्यते ॥ १४ ॥ यथा सर्वगतं सौ
 क्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ॥ सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मानोपलिप्यते ॥ १५ ॥
 यथा प्रकाशाय एकः सूर्यो लोकां मिमंरविः ॥ क्षेत्रं क्षेत्री तथा ब्रह्म प्रकाशाय

